

Гуторова Н.О.

*Національний юридичний
університет імені Ярослава
Мудрого, директор
Полтавського юридичного
інституту, доктор
юридичних наук, професор,
академік Національної
Академії правових наук
України*

Hutorova N.O.

*National Law University
named after Yaroslav the
Wise, director of the Poltava
Institute of Law, Doctor of
Law, Professor, Academician
of the National Academy of
Legal Sciences of Ukraine*

ПЕНАЛІЗАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

Питання пеналізації злочинів у сфері господарської та службової діяльності, що належать до так званих «білокомірцевих злочинів» належать до складних і недостатньо вирішених в теорії кримінального права. На цьому тлі існує великий соціальний запит з боку суспільства щодо не просто ефективної, а й жорсткої протидії цим злочинам шляхом встановлення та реального застосування вельми суворих кримінальних покарань. Так, останнім часом не лише на побутовому рівні, а навіть від найвищих посадових осіб держави лунають заклики про посилення кримінальної відповідальності за хабарництво в особливо великих розмірах аж до довічного ув'язнення або навіть смертної кари. Таку, можливо, дещо емоційну заяву висловив 9 грудня 2015 р. на своїй сторінці у Facebook заступник Генерального прокурора – Головний військовий прокурор України Анатолій Матіос [1], коментуючи вилучення десятків тисяч доларів США у банківському ящику арештованого за отримання незаконної винагороди в 500 тис. грн. директора держпідприємства Міноборони «Південьвійськбуд».

Усвідомлюючи необхідність вироблення більш ефективної моделі протидії «білокомірцевій злочинності», але на тлі явної недостатності наукових розробок у цій сфері, законодавцем починаючи з 2011 року зроблено декілька спроб докорінно змінити систему кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, які мають застосовуватися за вчинення злочинів у сфері господарської і службової діяльності. Йдеться про закон від 15 листопада 2011 р. «Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності», закон від 14 жовтня 2014 р. «Про Національне антикорупційне бюро України», тощо.

Відсутність ґрунтовних наукових досліджень, що мали бути підставою для такого реформування, призвело до створення суттєвих протиріч і відвертих недоліків у кримінально-правовому регулюванні, зокрема: 1) віднесення до особливо тяжких злочинів, які караються штрафом, за умови, без внесення змін до ст. 51 Кримінального кодексу України (далі – КК); 2) відсутності верхньої межі покарання за злочини, за які на підставі ч. 2 ст. 53 КК встановлюється розмір штрафу, який не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу; 3) заміна штрафу позбавленням волі не лише у випадку небажання особи його сплачувати, а й за умови відсутності фактичної можливості сплатити такі кошти особою протягом максимум одного року за умови повної конфіскації майна та позбавлення права займатися певною діяльністю як додаткових покарань (наприклад, за ч. 3 ст. 212 КК); 4) заборону на застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК) щодо осіб, які вчинили корупційні злочини.

Перелік цих суперечливих положень і явних недоліків чинного законодавства щодо караності злочинів у сфері службової і господарської діяльності можна продовжити, але очевидним є і той факт, що зміни в цій частині були об'єктивно необхідними. Існуюча система покарань за злочини у сфері господарської діяльності та службової діяльності внаслідок багатьох обставин призводила до фактичної безкарності осіб, які вчиняли такі злочини, тоді як реально відчутне покарання винним особам призначалося переважно як наслідок політичних рішень та (або) вибіркового правосуддя. Зазначений висновок ґрунтується низці непродуманих рішень щодо зміни розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, відсутності обмежень і хибності самої системи звільнення від кримінального покарання з випробуванням тощо. Так, законодавчі положення щодо запровадження з 1 січня 2004 р. різного обрахування неоподаткованого мінімуму доходів щодо диспозицій (дорівнюється податковій соціальній пільзі) і санкцій (є фіксованим і дорівнюється 17 грн.) призвели до розбалансування диспозицій і санкцій статей особливої частини КК. О.А.Шаповалова звертаючи увагу на це рішення законодавця як таке, що суперечить здоровому глузду, наводить розрахунок, що мінімальний розмір штрафу, передбаченого в ч. 1 ст. 212 КК за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), станом на 1 січня

2011 р. був більш, ніж в 85 разів менший від мінімального розміру цих платежів. [2, с. 65]. Неможна не помітити й іншу проблему - широке застосування звільнення від кримінального покарання з випробуванням (ст. 75 КК), яке в теперішньому його розумінні не містить обмежень, що були б відчутними для представників «білокомірцевої злочинності».

Кардинальні зміни в підходах до пеналізації злочинів у сфері службової та господарської діяльності, які відбулися з 2011 по 2015 рік, були спрямовані на посилення кримінальної відповідальності за ці злочини. Основна ідея цих законодавчих змін, як на мою думку, - зробити покарання за ці злочини відчутним для осіб, які їх вчиняють, шляхом реального примушування до сплати значних сум штрафів за вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, а також реального відбування покарання у виді позбавлення волі за корупційні злочини. Законодавчі обмеження мали фактично виключити можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням, а також виключити за корупційні злочини або суттєво обмежити за окремі злочини у сфері господарської діяльності застосування ст. 69 КК – призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Щодо злочинів у сфері службової діяльності, за передбачене безальтернативне покарання у виді позбавлення волі, то значною мірою реальність відбування призначеного покарання була досягнута. Єдиною «щилиною» тут залишається можливість призначення покарання на підставі угоди про визнання винуватості за злочини, що не є особливо тяжкими.

Інший результат отримано внаслідок застосування штрафу на суму понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян як безальтернативного покарання. Законодавець, прагнучи забезпечити реальність його виконання, передбачив зменшення розміру штрафу на підставі ст. 69 КК не більш, ніж на чверть від мінімального розміру, і, начебто, виключив можливість звільнення від покарання з випробуванням на ст. 75 КК (ця норма не застосовується до покарання у виді штрафу). Аналіз же судової практики показує, що, як і до набрання чинності законом від 15 листопада 2011 р., межа між покаранням, передбаченим в санкції статті, та тим, яке застосовується реально, є величезною.

З одного боку, зменшення покарання на чверть на підставі ст. 69 КК внаслідок недоліків законодавчої техніки фактично виявилось в окремих випадках зменшенням розміру штрафу більш, ніж в 15,9 разу. Йдеться, зокрема, про злочини, диспозиція яких передбачає мінімальний розмір заподіяної шкоди більш, ніж в 10 разів більший від мінімального розміру штрафу, передбаченого в диспозиції (наприклад, ч. 3 ст. 212 КК – ухилен-

ня від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), вчинене в особливо великих розмірах). При застосуванні ж за таких умов ст. 69 КК покарання зменшується на чверть від мінімального, передбаченого санкцією, тобто замість суми, що перевищує 3 045 000 грн. (при вчиненні у 2014 та 2015 роках), особі може бути призначений (і, як показує практика, досить часто призначається) штраф у розмірі 191 250 грн. Корупційні ризики такого законодавчого рішення є очевидними.

Ішим способом уникнути реального застосування штрафу на суму понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян є призначення покарання за сукупністю злочинів. Яскравим прикладом розповсюдженої практики безкарності осіб, які вчиняють злочини у сфері господарської діяльності, є вирок Сосновського районного суду м. Черкас від 19 вересня 2013 року, яким особі призначене основне покарання: за ч. 3 ст. 212 КК – штраф у сумі 6 662 726 грн. 03 коп. за ч. 2 ст. 366 КК – два роки позбавлення волі, а на підставі ст. 70 КК остаточно визначене покарання у виді двох років позбавлення волі, після чого звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на один рік (ст. 75 КК). Фактично замість штрафу більш, на 6,5 млн. грн., який в разі несплати мав бути замінений позбавленням волі на 10 років, особа отримала такі правообмеження: протягом одного року не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої інспекції, повідомляти органи кримінально-виконавчої інспекції про зміну місця проживання, роботи чи навчання та періодично з'являтися для реєстрації в ці органи. [3]. Інший приклад – на підставі угоди про визнання винуватості суд прийняв рішення щодо поглинання покарання у виді штрафу в розмірі 12 961 264 грн., призначеного за ст. 212 КК, покаранням у виді 2 років позбавлення волі за ч. 3 ст. 358 КК з подальшим звільненням від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК [4].

Недоліки законодавчого вирішення проблем пеналізації злочинів у сфері господарської і службової діяльності є очевидними. Але очевидним є і відсутність запропонованої кримінально-правовою наукою оптимальної моделі застосування кримінального покарання та інших заходів кримінально-правового характеру до представників так звані «білокомірцевої» злочинності.

Перед початком побудови такої моделі необхідно визначити мету, для досягнення якої застосовуватиметься покарання та інші заходи кримінально-правового характеру до осіб, що вчинили ці злочини. Визнаючи такою метою загальну і спеціальну превенцію слід розуміти, що у випад-

ках вчинення злочинів у сфері господарської і службової діяльності засоби, які є ефективними для їх досягнення, суттєво відрізняються. Типова характеристика «білокомірцевих злочинців» показує, що застосування жорстких санкцій за ці злочини має на меті, перш за все, досягнення цілі загальної превенції, що зважаючи рівень корумпованості та тінізації економіки України, а також суспільну небезпечність таких злочинів, є цілком виправданим.

З точки зору досягнення загальної превенції злочинів у сфері господарської діяльності заслуговує на підтримку запропоноване законодавцем застосування штрафу у розмірах, які є відчутними для винної особи, але повинні бути не меншими від розміру заподіяної шкоди або одержаного внаслідок вчинення злочину прибутку. Але при цьому необхідно, з одного боку, «закрити щілини», які дають можливість уникнути реального застосування штрафу, з іншого – забезпечити можливість реального виконання такого покарання. Перше завдання можна успішно вирішити шляхом заборони на поглинання штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян іншими видами покарання, а також уточнення відповідних положень ст. 69 КК. Друге завдання – реальність виконання штрафу, розмір якого є значним, потребує суттєвого збільшення терміну розстрочки виплати штрафу (до десяти років, а можливо й на більш тривалий термін). Слід погодитись з О.А.Шаповаловою, яка вважає, що в такому випадку суд має бути наділений правом обмежити витрати особи на період до повної сплати штрафу, наприклад, встановивши граничні витрати на себе і непрацездатних членів сім'ї на рівні прожиткового мінімуму, встановленого законодавством для відповідної категорії громадян. Заміна штрафу позбавленням волі має відбуватися на підставі не просто його несплати, а ухилення від сплати, про що може свідчити ухилення від працевлаштування, перевищення граничних витрат за умови, що вони не були необхідні для збереження життя або здоров'я особи або членів сім'ї, що перебувають на її утриманні, тощо [2, с. 185, 186].

Загальна превенція корупційних злочинів, як свідчить міжнародний досвід, переважно досягається шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі, у тому числі й на тривалі строки. Додаткового опрацювання потребує, як вбачається, застосування покарання до вагітних жінок і жінок, які мають дітей до 7 років, а також оптимізація караності злочинів у сфері службової діяльності невеликої та середньої тяжкості. Щодо останніх, то необхідно вивчити ефективність кожного із видів покарань, які передбачені за ці злочини, виключивши ті, які не відповідають харак-

теру і ступеню суспільної небезпечності (наприклад, штраф у розмірі 100 або 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виправні роботи за злочини, вчинені з використанням службового становища тощо). Заміною цим видам покарань можуть стати громадські роботи як вид покарання, що, як слушно зазначає Ярош В.В., є ефективним для досягнення цілей покарання [5, с. 5]. Додаємо, що це покарання є відчутним для «білокомірцевих злочинців», а у поєднанні з увагою до таких осіб у заходах масової інформації сприятиме досягненню мети спеціальної превенції.

1. *Anatoliy Matios. Znovu pro Odesu. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.facebook.com/MatiosAnatolii?fref=ts>*
2. *Shapovalova O.O. Problemy penalizatsiyi zlochyniv u sferi hospodars'koyi diyal'nosti. funktsiy [Tekst] dys. ... k-ta yuryd. nauk: 12.00.08 Kryminal'ne pravo ta kryminolohiya; kryminal'no-vykonavche pravo / O.A.Shapovalova. – Kharkiv : Kharkivs'kyu natsional'nyu universytet vnutrishnikh sprav, 2012. – 249 s.*
3. *Vyrok Sosnovs'koho rayonnoho sudu m. Cherkas vid 19 veresnya 2013 roku. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34284173>*
4. *Vyrok Malyns'koho rayonnoho sudu Zhytomyrs'koyi oblasti vid 09 lystopada 2015 roku. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53295784>*
5. *Yarosh V.V. Kryminal'no-pravovi sanktsiyi za zlochyny u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti funktsiy [Tekst] avtoref. dys.... k-ta yuryd. nauk: 12.00.08 Kryminal'ne pravo ta kryminolohiya; kryminal'no-vykonavche pravo / V.V.Yarosh.–Natsional'na akademiya prokuratury Ukrayiny, 2015. – 20 s.*

Гуторова Н.О. Пеналізація злочинів у сфері господарської та службової діяльності: пошук оптимальної моделі

У статті досліджуються проблеми пеналізації злочинів у сфері господарської та службової діяльності, що належать до складних і недостатньо вирішених в теорії кримінального права, так званих «білокомірцевих злочинів»

На думку автора існуюча система покарань за злочини у сфері господарської діяльності та службової діяльності внаслідок багатьох обставин призводила до фактичної безкарності осіб, які вчиняли такі злочини, тоді як реально відчутне покарання винним особам призначалося переважно як наслідок політичних рішень та (або) вибіркового правосуддя. Типова характеристика «білокомірцевих злочинців» показує, що застосування жорстких санкцій за ці злочини має на меті, перш за все, досягнення цілі загальної превенції, що зважаючи рівень корумпованості та тінізації економіки України, а також суспільну небезпечність таких злочинів, є цілком виправданим.

Загальна превенція корупційних злочинів, як свідчить міжнародний досвід, переважно досягається шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі, у тому числі й на тривалі строки. Додаткового опрацювання потребує, як вбачається, застосування покарання до вагітних жінок і жінок, які мають дітей до 7 років, а також оптимізація караності злочинів у сфері службової діяльності невеликої та середньої тяжкості. Щодо останніх, то необхідно вивчити ефективність кожного із видів покарань, які передбачені за ці злочини, виключивши ті, які не відповідають характеру і ступеню суспільної небезпечності. Заміною цим видам покарань можуть стати громадські роботи як вид покарання. Додавимо, що це покарання є відчутним для «білокомірцевих злочинців», а у поєднанні з увагою до таких осіб у засобах масової інформації сприятиме досягненню мети спеціальної превенції.

Ключові слова: пеналізація злочинів, загальна превенція, спеціальна превенція.

Hutorova N.O. Penalization of crimes in the sphere of economic and service activities: search for optimal model

The article is dedicated to the problems of crimes penalization in the sphere of economic and service activities that are complicated and not resolved in the theory of criminal law, the so-called «white collars criminality».

The author believes that the current system of penalties for offenses in the sphere of economic activity and official activity as a result of many circumstances factors led resulted to virtual impunity for those who committed such crimes while actually tangible punishment the perpetrator intended primarily as a result of political decisions and (or) selective justice.

Typical description of «white collars criminality» shows that application of hard responsibility for these crimes is for gaining and general prevention, that taking into account level of corrupted Ukrainian economy, and also social danger of such crimes, is fully justified.

General prevention of corruption crimes, as international experience testifies, is mainly achieved through the punishment in the kind of imprisonment, including for long periods on the protracted terms. The punishment to the expectant mothers and women which have children to 7 years needs additional study and optimization of criminality crimes in the context of small and medium gravity.

It is necessary, regarding the latter, to examine the effectiveness of each of the penalties provided for those offenses, excluding those that do not correspond to the nature and degree of public danger. Replace these types of penalties can be a public works I kind of punishment. The punishment is notable «white collars criminality» and combined with attention to such people in the media will contribute to the objective of special prevention.

Keywords: penalization of offenses, general prevention, special prevention.